

STUDII

PROCLAMAȚIA DE LA ISLAZ ȘI NAȘTEREA
CONSTITUȚIONALISMULUI LIBERAL
ROMÂNESC: UN RĂSPUNS DAT
PROFESORULUI V. HANGA

DOI: 10.24193/SUBBiur.65(2020).4.31
Data publicării online: 21.03.2021

Manuel GUȚAN*

Rezumat: Acest articol este un răspuns analitic și hermeneutic la adresa ideilor esențiale ale Profesorului Vladimir Hanga în legătură cu Proclamația de la Islaz a Țării Românești de la 1848. A fost această proclamație o veritabilă cartă a drepturilor omului? Vom încerca încerca să susținem contrariul, punctând ethosul particular și lipsa unor țeluri liberale clare. Confirmăm faptul că susținerile Profesorului V. Hanga despre influența „Declarației drepturilor omului și ale cetățeanului” a Revoluției Franceze, dar punctăm influența covârșitoare a Consituției Franceze de la 1848. În cele din urmă, din perspectiva filosofului și scriitorului Ion Heliade Rădulescu, propunem o perspectivă hermeneutică ce își dorește să explice conținutul și etosul proclamației.

Cuvinte cheie: Proclamația de la Islaz, consituționalism modern român, transplant constituțional, romanticism, historicism

* Profesor universitar, Facultatea de Drept a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, manuel.gutan@ulbsibiu.ro.

PROCLAMATION OF ISLAZ AND THE BIRTH
OF THE ROMANIAN LIBERAL
CONSTITUTIONALISM: A RESPONSE TO
PROFESSOR V.HANGA

Abstract: This article is replying to Professor Vladimir Hanga's core ideas about the Wallachian Proclamation of Islaz (1848) from both an analytical and hermeneutical point of view. It argues against the Proclamation's nature of a bill of rights, stressing its peculiar ethos and lack of clear liberal goals; it confirms V. Hanga's allegations about the influence of the French revolutionary 'declarations des droits' but it emphasizes the overwhelming influence of the French 1848 Constitution; it is backing a hermeneutical perspective that is trying to explain the content and ethos of the Proclamation through the lens of the Romanian philosopher and writer Ion Heliade Rădulescu.

Keywords: Proclamation of Islaz, modern Romanian constitutionalism, constitutional transplant, Romanticism, Historicism.

Cuprins

I.	Introducere.....	368
II.	Natura juridică a Proclamației de la Islaz.....	374
III.	Influența franceză.....	378
IV.	Contextul cultural-ideologic și religios al Proclamației.....	384
V.	Concluzii	391

I. Introducere

Cunoscut îndeosebi pentru pasiunea sa pentru dreptul și civilizația romanilor, dar și pentru interesul manifestat față de istoria dreptului (cutumiar) privat românesc, profesorul clujean Vladimir Hanga nu a fost indiferent față de problematica istoriei constituționale românești. Epoca nașterii constituționalismului românesc modern, precum și reformele constituționale ale perioadei interbelice s-au regăsit într-o serie de lucrări¹ ce au marcat istoriografia juridică românească.

De un interes deosebit pentru aria mea de preocupări științifice este articolul intitulat *La Proclamation d'Islaz {Déclaration des droits de l'homme et du citoyen, 1848} et l'influence française*, publicat în volumul 22 n (3)/1970 al *Revue internationale de droit compare* (pp. 491-501)². Lucrarea este una din puținele abordări strict juridice ce au încercat, înainte de 1989, să facă o analiză mai aprofundată a acestui manifest revoluționar, dincolo de simpla perspectivă instituțional-descriptivă însoțită de alți istorici ai dreptului³. Fără a realiza o compartimentare riguroasă a problematicii, autorul atinge trei mari aspecte legate de celebrul program al revoluției pașoptiste din Muntenia lansat la Islaz în data de 9/21 iunie 1848: a) natura juridică a Proclamației; b) sursele sale de inspirație; c) amprenta contextului cultural-religios din

¹Vezi, de exemplu, articolul *La Constitution roumaine de 1923: libertés, unification, pluralisme*, în V. Hanga, *Etudes d'histoire du droit/Studii de istoria dreptului*, vol. II, Editura Servo-Sat, Arad, 1998, pp. 146-152.

² Articolul a fost republicat după 1989 într-o culegere de articole pe teme de istorie a dreptului românesc, vezi supra, pp. 33-47.

³ Vezi I. Vântu, *Actul constituțional de la Islaz*, în *Istoria dreptului românesc*, vol. II. Partea I, Editura Academiei RSR, București, 1984, p. 137.

societatea munteană a pocii. În esență, Profesorul susține că: a) Proclamația de la Islaz este o „declarație de drepturi”; b) fără a fi o rezultatul unui simplu proces de copiere, ea a fost puternic influențată de declarațiile franceze de drepturi de la 1789 și 1793, precum și de Constituțiile franceze de la 1791, 1793 și 1848; c) ea a fost rezultatul unor acumulări intelectuale și transformări mentalitare la nivelul intelectualității românești, dar și expresia unui context cultural-religios ortodox românesc specific, incapabil să asume spiritul laic, raționalist, al Marii Revoluții franceze.

Toate acestea reprezintă, incontestabil, o contribuție importantă în cadrul demersului de clarificare a diverselor aspecte care mai incită și astăzi istoriografia (juridică) românească în ceea ce privește Proclamația de la Islaz. Din punctul meu de vedere, este remarcabil interesul Profesorului pentru problematica transplantului constituțional care, deși nu a lipsit în trecut în ceea ce privește programul revoluționar în discuție⁴, a fost marginalizată în favoarea unor abordări metodologie istorico-juridice mai comode sau accesibile în funcție de expertiza și deschiderea intelectuală a fiecărui autor în parte. Per ansamblu însă, concluziile lui V. Hanga nu sunt incontestabile și pot suferi o serie de corecții și completări. Tocmai de aceea, în baza preocupărilor și rezultatelor cercetării pe care am realizat-o pe marginea nașterii și evoluției constituționalismului românesc modern, în special în cadrul secolului al XIX-lea, voi încerca să intru într-un dialog cu ideile autorului clujean și să ofer tot atâtea răspunsuri proprii celor trei mari probleme abordate de acesta.

⁴ Vezi Al. Tilman-Timon, *Les influences étrangères sur le droit constitutionnel roumain*, Sirey/Cugetarea-Georgescu delafras, Paris-București, 1946, pp. 284 și urm.

În prealabil, ar fi necesare câteva aspecte legate de poziționarea mea metodologică. Ar fi important de remarcat, de la bun început, faptul că pentru un istoric al constituționalismului românesc modern de factură mai mult sau mai puțin liberală, și al dreptului constituțional românesc modern, analiza Proclamației de la Islaz induce o stare de frustrare intelectuală. Marea majoritate a istoricilor, precum și unii juriști, au remarcat caracterul extrem de sintetic, eliptic, al multora din cele 22 de puncte înscrise în document. Strict separate de contextul lor explicativ, 7 dintre acestea fac trimitere la principiul egalității (egalitatea drepturilor politice, egalitatea contribuției fiscale, egalitatea educației indiferent de sex) și la drepturile și libertățile cetățenești (drepturi politice pentru toți cetățenii, indiferent de etnie, în strânsă legătură cu emanciparea evreilor, libertatea tiparului, libertatea individului uman în strânsă legătură cu desființarea robiei țiganilor, dreptul la învățătură, dreptul la viață în strânsă legătură cu desființarea pedepsei cu moartea), 2 puncte fac trimitere implicit la garanții ale acestor drepturi și libertăți (responsabilitatea ministerială/funcționarilor publici și garda națională), 3 puncte fac referire la organizarea unor organe centrale ale statului (Adunare generală cuprinzând reprezentanți ai tuturor stărilor societății, domn responsabil ales pentru un mandat de 5 ani, recrutat din toate stările societății, limitarea listei civile a domnului, acordarea de recompense de către parlament și nu de către domn), alte două puncte vizau autonomia statului muntean (numirea unor reprezentanți români la Constantinopol, emanciparea mănăstirilor închinat), două vizau reforme ale sistemului penal (desființarea pedepsei cu bătaia și înființarea penitenciarelor). O serie de două puncte viza realizarea unor importante reforme sociale (împroprietărirea clăcașilor și desființarea rangurilor boierești) și, nu în

ultimul rând, se solicita consacrarea autonomiei locale la nivel județean, prin dreptul locuitorilor de a-și alege dregătorii.

Citită în contextul său explicativ mai larg, prin raportare directă la clarificările aduse ex ante fiecărui punct în parte, Proclamația dezvăluie, cel puțin în materie de drepturi și libertăți, o sferă mult mai largă de probleme. Astfel, pe lângă aspectele sintetizate în punctele finale, ea se deschide cu un moto care face trimitere la „respectul pentru proprietate”, pomeneste mai încolo de inviolabilitatea proprietății private („sacră și neatinsă”), face referire la „egalitatea în drepturi politice și civile” a tuturor românilor, inclusiv la dreptul de exprimare și de întrunire. Rezultă de aici, în mod evident, o incongruență între textul explicativ însoțitor și cele 22 de puncte sintetizate în mod programatic. În esență, ceea ce se proclamă în final punctual în materie de drepturi și libertăți este mult mai restrâns decât ceea ce se explică în prealabil. Drepturi și libertăți esențiale precum dreptul de proprietate, libertatea de exprimare, libertatea de întrunire nu mai sunt pomenite. Orice analist al Proclamației are tot dreptul să se întrebe de ce există această situație și poate să propună răspunsuri unor întrebări concrete precum: cine a scris explicațiile este aceeași persoană cu cel care a întocmit lista celor 22 de puncte? Dacă Proclamația a fost întocmită de aceeași persoană de ce a omis în final înscrierea expresă a unor drepturi și libertăți? Nu le-a mai considerat importante? Le-a ocolit în mod intenționat? A considerat că ceea ce s-a stipulat în final include, implicit, drepturile și libertățile omise? Greu de crezut, dacă prezumăm că ne aflăm în prezența unui autor care avea cunoștințe elementare despre ceea ce reprezenta constituționalismul liberal în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În acest moment ar fi potrivită și o altă întrebare: cât de bun cunoscător al problematicii drepturilor și libertăților omului și cetățeanului, cât de versat în filosofia politică liberală și ce

cunoștințe de drept (constituțional) avea(u) cel/cei care au scris Proclamația? Sau cât de interesat era de toate aceste probleme?

Cert este că, din punctul de vedere al unui istoric al constituționalismului secolului al XIX-lea, românesc și european, Proclamația de la Islaz poate fi o dezamăgire. Așezată în contextul revoluției pașoptiste din Muntenia, în special, și din întregul spațiu românesc, în general, Proclamația completează și este completată de întreaga suită de programe și proiecte revoluționare românești, dobândește un sens în cadrul ansamblului prin împărtășirea unor trăsături generale ale mișcării pașoptiste și oferă culoare locală prin particularitățile sale stilistice și programatice. Luată însă în sine, ea este dificil de analizat, mai ales din punct de vedere instituțional. Informațiile autorului despre viitoarea arhitectură constituțională sunt atât de vagi încât e imposibil a se da un contur clar organizării constituționale avute în vedere. Spre deosebire, spațiul revoluționar moldovenesc la avut pe M. Kogălniceanu care nu s-a rezumat la redactarea celebrului program revoluționar intitulat *Dorințele partidei naționale din Moldova* (august 1848), ci a întocmit și bine cunoscutul proiect de constituție (august 1848). Cu toate stângăciile și incoerențele sale, acesta din urmă oferea un cadru instituțional și principial clar ce dădea substanță dezideratelor programatice. Proclamația nu a fost urmată de un proiect de constituție, tocmai de aceea nu este de mirare că marea majoritate a istoricilor dreptului (constituțional) s-au mulțumit să descrie pur și simplu conținutul acesteia⁵. Cei câțiva care s-au încumetat să se pronunțe critic asupra

⁵ Vezi, de exemplu, I.G. Vântu, op.cit., pp. 136-138; D.V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, vol. I, Argonaut, Cluj-Napoca, pp. 296-297; M.T. Oroveanu, *Istoria dreptului românesc și evoluția instituțiilor constituționale*, Editura Cerma, București, 1995, pp. 217-2019; P. Gogeanu, *Istoria dreptului românesc*, București, 1985, pp. 77-79. E. Cernea, E. Molcuț,

intențiilor autorului/autorilor Proclamației nu au putu face altceva decât să speculeze.

În aceste condiții, ne putem întreba dacă demersul analitic este, din punct de vedere metodologic, cea mai bună abordare sau singura abordare ce ar trebui avută în vedere. El implică utilizarea o serie de concepte și categorii clare care, aplicabile în cadrul unor paradigme contemporane de gândire constituțional-politică, pot denatura injust sau chiar pierde complet orice sens original ar putea fi detectat în textul cu pricina. Viziunea critică, în termeni de corect-incorect, bine-rău, complet-incomplet, poate fundamenta cercetarea științifică riguroasă dar poate postula un deficit de înțelegere. Până la urmă, ar fi în avantajul istoricului constituționalismului liberal românesc pașoptist să înțeleagă faptele și fenomenele istorice în contextul lor specific, istoric, social, cultural, politic și religios. În acest sens, hermeneutica ar fi preferabilă analizei critice.

Din această perspectivă metodologică voi încerca în continuare să răspund celor trei probleme abordate de Profesorul Vladimir Hanga. În esență, voi evita accentul exclusiv pe palierul analitic utilizat pentru stabilirea naturii juridice a Proclamației de la Islaz (declarație de drepturi/proiect de constituție/act constituțional) și voi insista pe semnificația acordată de contemporani acestui document (principii/teze ale unei viitoare constituții și chiar constituție); voi confirma concluzia lui V. Hanga privind influența franceză asupra conținutului Proclamației dar voi scoate în evidență dificultatea stabilirii influenței unui anumit text constituțional francez sau

Istoria statului și dreptului românesc, Ed. revăzută și adăugită, Universul Juridic, București, 2006, p. 243. Din neatenție sau reflex intelectual, acești din urmă autori așază în conținutul Proclamației de la Islaz principiul separației puterilor în stat și pe cel al inamovibilității judecătorilor, ceea ce Proclamația nici nu discută, nici nu solicită.

declarații de drepturi în ceea ce privește drepturile și libertățile cetățenești; totodată, voi încerca să clarific problema influențelor franceze asupra aspectelor legate de organizarea și exercitarea puterii statale inserate în Proclamație, accentuând pe posibilă influență a dezbaterilor francezilor privind Constituția franceză de la 1848; nu în ultimul rând, voi argumenta în favoarea unui autor colectiv al Proclamației dar voi încerca să scot în evidență impactul decisiv al gândirii lui Ion Heliade Rădulescu, cel care a realizat demersul explicativ al punctelor finale, asupra etosului textului și sensului unora din reformele propuse.

II. Natura juridică a Proclamației de la Islaz

Alăturându-se opiniei colegului său, T. Drăganu⁶, Profesorul V. Hanga susține teoria naturii de „declarație de drepturi” a Proclamației de la Islaz. Folosind un stil „solemn și simbolic”, Proclamația se adresează, în opinia lui V. Hanga, „cetățenilor, pentru a-i instrui cu privire la drepturile și datoriile lor, precum și viitorilor guvernanți și legislatori în scopul de a-i orienta în înalta lor misiune și de a-i sfătui în dificila lor sarcină”⁷. Pentru a-și consolida argumentul principal, Profesorul invocă un pasaj care, aparent, face trimitere la ideile iusnaturalismului ce au hrănit avântul revoluționar francez de la 1789: „poporul, decretând odată drepturile civile și politice ce le-au avut totdeauna tot cetățeanul, declară că tot românul e liber”. Citatul este scos însă

⁶ Vezi T. Drăganu, *Natura juridică a proclamației de la Islaz*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Oeconomica et Iurisprudentia*, seria III, fasc. II/1961, pp. 113-118.

⁷ V. Hanga, *La Proclamation d'Islaz*. op.cit., p. 495.

din contextul său explicativ și, în esență, perspectiva autorului forțează etosul Proclamației de la Islaz.

Din punctul meu de vedere, nu cred că Proclamația de la Islaz poate fi considerată o poziționare ideologică, mai mult sau mai puțin simbolică, în spiritul declarațiilor de drepturi de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Fundamentele ideologice ale Proclamației sunt ancorate într-un istorism ortodoxist care fac textul cu greu apropiabil de etosul declarațiilor franceze de drepturi de la 1789, 1793, 1795 sau 1848⁸ ori de etosul declarațiilor de drepturi nord-americane din care francezii s-au inspirat copios. E important să reținem, alături de B. Mirkin Guetzévitch, faptul că toate aceste declarații de drepturi „au creat tehnici noi ale statului plecând de la o filozofie nouă (...) declarațiile de drepturi au servit drept baze morale și juridice ale acestui nou stat liber”⁹. Distanțându-se și condamnând eșafodajul instituțional și ideologic al Vechiului Regim¹⁰, acestea „declarau” drepturile universale și abstracte ale omului și cetățeanului¹¹ în raport cu puterea politică statală care era obligată să le garanteze, să le respecte și, după caz, să le asigure concret aplicarea¹². Astfel, declarațiile de drepturi situau individul uman, devenit

⁸ Doar primul proiect al Constituției franceze de la 1848 a fost precedat de o declarație intitulată, în premieră, „Declarație a îndatoririlor și drepturilor (omului)”. Varianta finală a Constituției cuprindea doar un Preambul.

⁹ B. Mirkin Guetzévitch, *Quelques remarques sur les déclarations des droits américaines et françaises*, în *Les Études philosophiques*, vol. 7/1952, p. 97. Vezi, de asemenea, D. Grimm, *Constitutionalism. Past, Present and Future*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 65-70.

¹⁰ D. Alland et St. Rials (sous la direction de), *Dictionnaire de la culture juridique*, PUF, Paris, 2003, p. 351.

¹¹ A. Barbot, A. Boucaud-Maître. Ph. Delaigue, *Dictionnaire d'histoire du droit et des institutions publiques*, 2e édition, Elipses Edition, Paris, 2007, p. 174.

¹² Vezi A. Sajo, R. Uitz, *The Constitution of Freedom. An Introduction of Legal Constitutionalism*, Oxford University Press, Oxford, 2017, pp. 372-378.; R. Masterman, R.

cetățean, în centrul unei „noi lumi”, a unei noi ordini sociale și politice care, în scopul eliminării abuzului, așeza raporturile interumane sub imperiul legii edictate de voința generală și aplicabilă în mod egal tuturor și institua bariere constituționale contra acțiunii puterii statale. Garanțiile drepturilor și separația puterilor în stat (1789) deveneau pilonii de bază ai oricărei viitoare construcții constituționale moderne¹³.

Ca urmare, am putea vorbi despre simbolismul politic și național aparte al Proclamației, despre intenția (mai mult sau mai puțin clară) de a schimba ordinea socio-politică, despre schimbarea sursei suveranității, despre afirmarea unor drepturi și libertăți, dar nu întâlnim nimic clar din substanța ideologică și finalitatea ce au stat la baza declarațiilor de drepturi nord-americane și franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Raportul specific dintre individul uman/cetățean, drept/constituție și puterea politică nu transpare din Proclamația de la Islaz. La punctul 22 al Proclamației se anunța o viitoare constituție dar nimic nu permite să clarifice rolul acesteia în ceea ce privește raportul dintre stat și cetățean.

Prin urmare, este important să evaluăm Proclamația de la Islaz având în vedere deopotrivă conținutul programatic/reformist și etosul acesteia. În literatura de specialitate există un acord relativ cu privire la ce anume ar trebui să cuprindă o declarație de drepturi. În doctrina franceză se acceptă faptul că, în ciuda denumirii sale, Declarația drepturilor omului și cetățeanului de la 1789 nu a cuprins doar drepturi și libertăți, ci și aspecte legate de viitoare organizare a statului precum suveranitatea națională, legea

Schutze, *The Cambridge Companion to Comparative Constitutional Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, pp. 58-60.

¹³ F. Hamon, M. Troper, *Droit constitutionnel*, 39^e edition, LGDJ, Paris, 2018, pp. 358-359.

ca expresie a voinței generale la formarea căreia au dreptul să participe toți cetățenii, separația puterilor în stat, necesitatea unei forțe publice pentru întreținerea căreia era necesară plata egală a unei contribuții publice, consimțământul la impozit și responsabilitatea funcționarilor publici¹⁴. Proclamația include și ea o parte din aceste aspecte și face referire la altele legate de organizarea unor organe ale statului precum domnia și parlamentul. Prin extensie, s-ar putea accepta o încadrare a conținutului programatic al Proclamației în sfera declarațiilor de drepturi. Cu toate acestea, o relativă asemănare de conținut, nu califică, din punctul meu de vedere, Proclamația de la Islaz ca o declarație de drepturi. Proclamația viza o suită de reforme politice, sociale, fiscale și juridice concrete, particularizate la nevoile societății muntene de la 1848¹⁵, fără nici un fel de vocație abstract-universală și lipsite de finalitățile liberale clare ale declarațiilor de drepturi revoluționare franceze și nord-americane.

Având în vedere toate acestea, aș propune să ne îndepărtăm de tentația de a analiza Proclamația, fie integral, fie parțial, în termenii unei declarații de drepturi și să vedem în ea, alături de revoluționarii munteni de la 1848, un „program”, „o simplă declarație de principii, propunând fără a reglementa bazele unei noi organizări”¹⁶. Cu alte cuvinte, pentru revoluționarii munteni,

¹⁴ Vezi A. Esmein, *Eléments de droit constitutionnel français et compare*, 8e Edition, Tome première, Recueil Sirey, Paris, 1927, p. 596; L. Favoreau, P. Gaia, R. Ghevontian, J.-L. Mestre, O. Pfersmann, A. Roux, G. Scaffoni, *Droit constitutionnel*, 14e Édition, Dalloz, Paris, 2011, p. 129.

¹⁵ Vezi în acest sens V. Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din Țările Române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Academiei RSR, București, 1976, p. 187.

¹⁶ *Mémoire justificatif de la Révolution roumaine du 11(23) juin 1848*, Imprimerie de Cosson, Paris, 1989, pp. 8-9.

Proclamația a avut, cu prioritate, valoarea unor teze care urmau să fie cuprinse într-o viitoare reglementare constituțională. Prin urmare, nu suntem nici în prezența unei constituții, a unui act constituțional sau a unui proiect de constituție, așa cum s-a dezbătut în istoriografia juridică românească¹⁷. Pe de altă parte, este indubitabil faptul că Proclamația a avut, în subsidiar, o importantă valoare simbolică. Ea a reprezentat pentru mulți „constituția”, expresie a unei reale voințe de schimbare politică și concretizarea ideologică supremă, oficială, a activității revoluționare în Muntenia.

III. Influența franceză

Proclamația de la Islaz cuprinde o serie de concepte, idei, principii și instituții legate de reforma societății și a statului a căror proveniență străină este indubitabilă pentru orice analist al acestui text. În aceste condiții, o reală provocare pentru orice istoric al constituționalismului românesc rezidă în a descoperi sursele de inspirație ale acestora. V. Hanga, la rândul său, a încercat să se pronunțe asupra acestei probleme. Deoarece nici Proclamația, nici prezumtivii autori ai acesteia nu au făcut vreo referire cu privire la modelul constituțional vizat, autorul a apelat la o inevitabilă analiză comparativă în perspectiva problematicii transplantului constituțional. Sarcina comparatistului a fost ușurată de o prezumție simplă: având în vedere fascinația crescândă a elitelor politice românești pentru cultura (juridică) franceză, studiile făcute de o serie de tineri români în Franța în primele decenii ale secolului al XIX-lea, și participarea tinerilor revoluționari munteni la evenimentele revoluționare franceze de la Paris, în primăvara lui 1848,

¹⁷ Vezi T. Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea...*, op.cit., p. 81, nota 2.

Proclamația de la Islaz suferise o inevitabilă influență din partea modelelor constituționale franceze. Manifestând un interes exclusiv pentru drepturile și libertățile inserate în Proclamație, V. Hanga stabilește sursa acestora într-o serie de declarații de drepturi și constituții franceze: declarațiile de drepturi de la 1789 și 1793, precum și în Constituțiile franceze de la 1791, 1793 și 1848.

Asupra analizei comparative realizată de V. Hanga m-am pronunțat pe larg într-o altă lucrare¹⁸. Aici aș accentua doar unele aspecte. Astfel, este evident că demersul de stabilire a surselor de inspirație poate fi unul riscant dacă este redus la o simplă asemănare de conținut. De asemenea, lucrurile se complică în cazul în care prevederile Proclamației se regăsesc în mai multe declarații sau constituții franceze. Demersul este și mai provocator în momentul în care trebuie să constatăm că nu se pune problema unor traduceri și preluări fidele de text din sursele franceze deja amintite. În stabilirea unei soluții clare și coerente problemei surselor Proclamației, ar trebui să avem în vedere faptul că, cel mai probabil, autorii textului revoluționar muntean nu au stat cu toate acele declarații și constituții franceze deschise pe masă citind și compilând un text asemenea unui student din anul I care pregătește un referat pentru seminar. Începând cu Declarația drepturilor omului și cetățeanului din 1789, toate drepturile și libertățile, toate principiile constituționalismului liberal s-au acumulat, dezvoltat și sedimentat în cultura constituțională franceză, devenind parte a unui discurs educațional, politic ori jurnalistic ce era prezent, cu accente și noutăți specifice, în societatea franceză a anilor 1840. Din acest context ideatic s-au inspirat autorii Proclamației muntene de la 1848. În mod indiscutabil, au existat idei, precum desființarea

¹⁸ M. Guțan, *Transplant constituțional și constituționalism în România modernă 1802-1866*, Editura Hamangiu, București, 2013, pp. 240 și urm.

pedepsei cu moartea și desființarea sclaviei, care au aparținut exclusiv ideologiei momentului revoluționar francez de la 1848 și care validează ireversibil ipoteza influenței constituționalismului francez pașoptist asupra revoluționarilor români munteni.

Pe lângă lista de drepturi și libertăți, Proclamația cuprinde însă și o serie de principii și instituții privind viitoarea organizare a statului a căror analiză în orizontul problematicii transplantului juridic este realmente dificilă. Textul explicativ însoțitor nu este, din păcate, de ajutor în clarificarea acestor aspecte. Dimpotrivă, utilizând un limbaj plin de contradicții conceptuale, el e menit mai curând să încurce. De exemplu, sintagma „suveranitatea poporului” ne asigură că suveranitatea de origine nu se mai încadrează în canoanele Vechiului Regim dar lasă deschisă discuția cu privire la ce anume se înțelege prin „popor” și care anume sunt consecințele constituționale în ceea ce privește aplicarea principiului democratic. Pe lângă faptul că se folosește foarte rar conceptul de „cetățean” (o singură dată), prin popor se înțelege când suma românilor, „atomi ai suveranității”, când suma diverselor clase sociale/stări, i.e. boieri, negustori, meseriași, săteni. Apare aici un balans între un concept de popor ce induce o suveranitate cu reflecții Rousseau-niene, apropiată ideii de suveranitate populară (divizibilă), care l-a făcut chiar și pe un autor de talia lui T. Drăganu¹⁹ să se îndepărteze de alternativa suveranității naționale (indivizibile), și un popor structurat după principii social-politice medievale. Pentru ca lucrurile să devină și mai confuze, se face la un moment dat o chemare pentru „a închea toate clasele societății într-un singur corp pe care să-l putem numi fără rușine națiune”. Popor ca sumă a românilor-atomi, popor ca sumă a claselor/stărilor, națiune

¹⁹ T, Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea...*, op.cit., p. 82.

ca sumă a claselor societății, toate acestea nu ajută pe specialistul în constituționalismul modern (liberal) care își caută în text conceptele și categoriile cunoscute. Doar din actele juridice, scrisorile diplomatice și explicațiile ulterioare ale guvernului revoluționar și revoluționarilor²⁰ rezultă că ar fi vorba totuși despre suveranitatea națională cu toate consecințele ei în materie de cens și natură a mandatului celor aleși în Adunare (reprezentativ nu imperativ).

De asemenea, principiul modern al guvernământului reprezentativ este neclar consacrat în Proclamație. Era prevăzută acolo o Adunare Generală reprezentativă dar este incert în ce măsură se făcea referire la principiul democratic modern sau se avea în vedere o reprezentare feudală pe stări. Ideea „reprezentării tuturor stărilor societății” era legată cu siguranță de Vechiul Regim astfel că nu întâmplător Gh. Brătianu califică Proclamația ca fiind doar o treaptă intermediată, de tranziție spre guvernământul reprezentativ modern²¹.

Pe acest fond, V. Hanga evită o discuție despre posibila arhitectură constituțională ce ar rezulta din textul Proclamației. Această atitudine e mai curând un semn înțelept de abținere strategică, în condițiile în care textul mai curând tace. Adunarea generală aleasă din toate stările societății, un domn responsabil ales pe 5 ani și cu o listă civilă redusă, miniștri responsabili reprezintă cele câteva piese ale unui puzzle imposibil de rezolvat și care lasă porțițe spre mai multe formule principiale și instituționale.

²⁰ Cel mai clar rezultă acest aspect din *Adresa Locotenenței Domnești către Sultan privind prezentarea Constituției* din 4/16 august 1848, în C. Ionescu, *Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741-1991*, ediția a 3-a, C.H. Beck, 2016, pp. 192-193.

²¹ Gh. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele Române*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 279.

Dificultatea identificării formei de guvernământ și a regimului politic este foarte vizibilă în lucrarea complexă dedicată de T. Drăganu istoriei regimului parlamentar românesc. Încercând să speculeze cu puținele date avute la îndemână, autorul descoperă în Proclamația de la Islaz nimic mai mult decât un „guvernământ de adunare” inspirat de Constituția franceză de la 1793²². Concluzia survine ca urmare a descoperirii unui raport de subordonare instituțională a executivului (domn și miniștri) față de parlament, pe fondul lipsei principiului separației puterilor în stat și a profilării Adunării generale ca cel mai important organ al statului. Decisive sunt pentru autor alegerea domnului de către Adunare, precum și răspunderea domnului și a miniștrilor în fața parlamentului²³.

În altă lucrare²⁴ am semnalat problemele cu care se confruntă o astfel de argumentare. În primul rând, nu rezultă de nicăieri din textul Proclamației nici faptul că domnul urma să fie ales de către Adunare și nici răspunderea domnului în fața parlamentului. Acest din urmă aspect a fost lansat de V. Georgescu²⁵ în istoriografia românească, fără a fi receptat critic sau contestat, și preluat ulterior ca axiomă de alți istorici. În al doilea rând, a stabili sursa de inspirație a Proclamației în Constituția franceză de la 1793 pare a fi cel puțin exagerat, având în vedere arhitectura constituțională a acestei constituții. Până la urmă, de ce s-ar fi concentrat revoluționarii munteni exact pe acea constituție și în baza cărui proces intelectual? În urma unei comparații și analize profunde de texte constituționale franceze?

²² T. Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea...*, op.cit., p. 83-84.

²³ *Ibid.*, p. 83.

²⁴ M. Gutan, op.cit., pp. 246 și urm.

²⁵ V. Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, Jon Dumitru Verlag, Munchen, 1987, p. 145.

Din punctul meu de vedere, este forțat a susține că Proclamația de la Islaz a consacrat un guvernământ de adunare sub influența Constituției franceze de la 1793. Așa cum am demonstrat, alegerea domnului nu este indirectă ci, așa cum o arată expres chiar textul Proclamației, una directă. De asemenea, nimic nu lasă de înțeles că se avea în vedere o răspundere politică sau juridică a domnului în fața Adunării. Mai mult, lipsa principiului separației puterilor în stat nu era neapărat un semn al eliminării intenționate a acestuia din arhitectura constituțională. Pur și simplu, poate era avut în vedere dar nu a fost relevant pentru conținutul Proclamației ori nu s-a intenționat să se creioneze datele clare ale viitorului regim politic. În ceea ce privește sursele de inspirație, ar trebui să avem în vedere faptul că în acea perioadă cel mai curând influențele externe erau directe, mai puțin mediate de analize științifice elaborate, iar importul constituțional se realiza adesea sub imperiul dezbatelor de idei și instituționale la ordinea zilei. Tocmai de aceea, influența franceză a venit, cel mai probabil din partea Constituției de la 1848. Aceasta din urmă consacră o republică având în frunte un șef de stat ales direct, prin vot universal masculin, de către popor și responsabil politic în fața acestuia, alături de Adunare unică (un parlament unicameral după modelul Constituției de la 1793). Este foarte posibil ca domnul ales pe 5 ani și responsabil al Proclamației să fi fost preluat din această formulă instituțională franceză. Faptul că însuși D. Brătianu, unul din liderii revoluției muntene, îi scria, la 30 iunie 1848, lui Paul Bataillard că „Notre nouvelle Constitution est calquée sur votre Constitution républicaine”²⁶ vine în sprijinul acestei idei. Faptul că Proclamația nu a preluat și redat in extenso arhitectura instituțională a Constituției franceze de la 1848 poate ține de caracterul

²⁶ Vezi *Anul 1848 în Principatele Române*, Tomul II, București, 1902, p. 188.

principial al Proclamației, dar și de caracterul foarte eclectic al textului constituțional francez care e posibil să fi produs confuzie în rândul revoluționarilor români.

Există, însă, și o altă explicație pentru faptul că Proclamația de la Islaz reflectă un interes foarte redus pentru soluțiile instituționale ample și clarificarea regimului politic avut în vedere. Astfel, după ce a lucrat cu ușile închise, comitetul constituțional francez a finalizat și trimis celor 15 birouri ale Adunării un prim proiect de constituție doar la sfârșitul lunii mai 1848²⁷ iar acesta a fost dezbătut doar la sfârșitul lui iunie. Or, la 9 iunie (stil vechi) I. Heliade Rădulescu citea la Islaz celebra Proclamație. Nu e clar în ce măsură revoluționarii români au avut acces la textul acestui proiect și în ce măsură au avut timp să-i preia din principii și instituții în textul Proclamației dar e sigur că o serie din aceste idei și principii fuseseră discutate în cercurile revoluționare franceze pe care revoluționarii munteni le frecventaseră în primăvara anului 1848.

Toate acestea sunt însă ipoteze, unele cu o natură pronunțat speculativă, lansate în cadrul unei analize care încearcă să plaseze în interiorul Proclamației de la Islaz ideologia, conceptele și soluțiile instituționale ale constituționalismului liberal. Există însă și o posibilă altă perspectivă, una care să țină seama de gândirea specifică a autorilor acesteia.

IV. Contextul cultural-ideologic și religios al Proclamației

V. Hanga nu putea ignora limbajul și etosul aparte al Proclamației de la Islaz. Pus în situația de a nu putea descoperi limbajul laic, ideile și

²⁷ Vezi *Les constitutions de la France depuis 1789*, Editions Flammarion, Paris, 1979, p. 255.

principiile filosofice ale raționalismului și iusnaturalismului ce au stat la baza constituționalismului liberal, autorul remarcă numeroasele inserțiuni de limbaj religios, precum și etosul creștin al Proclamației. Profesorul explică acest eclecticism prin influența inevitabilă a creștinismului ortodox practicat de secole de masele de țărani români. În această perspectivă, religiozitatea textului explicativ este abordată în cheie instrumentală: departe de a fi o reflexie a gândirii politice a revoluționarilor români, fără a fi vorba de „misticism bigot” sau de „fideism oriental”, prezența creștinismului ortodox este o dovadă de patriotism revoluționar. Cu alte cuvinte, autorii Proclamației au încadrat în document acel tip de spiritualitate care a permis românilor să supraviețuiască vitregiei timpurilor și să-și conserve ființa națională. Ar rezulta, cu alte cuvinte, că s-a adus o ofrandă identității naționale românești. Prin această explicație, Hanga asociază Proclamația atitudinii culturale și religioase a unui autor colectiv anonim.

Prin această perspectivă, V. Hanga nu clarifică totuși tensiunea dintre unele elemente liberale prezente în Proclamație, constând în micul grup de drepturi și libertăți, și cele câteva principii constituționale cuprinse în lista de 22 de puncte, și etosul neliberal al programului revoluționar de la Islaz. O explicație mai apropiată de adevăr ar putea veni din demersul de identificare corectă a autorilor/autorului Proclamației. Profesorul Hanga nu speculează cu privire la paternitatea textului de la Islaz. Din articol aflăm doar faptul că Proclamația a fost redactată în luna iunie 1848 de către comitetul revoluționar muntean în baza unui proiect mai vechi redactat de N. Bălcescu la Paris în martie 1848. Pe de altă parte, a nominaliza autorul/autorii Proclamației nu este un demers foarte simplu. Aceasta a fost citită de I. Heliade Rădulescu în numele comitetului revoluționar în fața maselor de țărani adunate la Islaz pe data de 9/21 iunie 1848 lăsând, prin urmare, senzația unei opere colective și

a unei manifestări revoluționare unice. În deceniile care au urmat, paternitatea Proclamației a fost acordată când lui N. Bălcescu²⁸, când lui I. Heliade Rădulescu²⁹. După cel de-al Doilea Război Mondial, problema a fost reluată cu intensitate în dezbaterile istoriografiei românești³⁰ pentru ca treptat să se sedimenteze ideea conform căreia programul de 22 puncte a fost o operă colectivă, în special a comitetului executiv al comitetului revoluționar, format din N. Bălcescu, Al. G. Golescu, I. Ghica (înlocuit cu C.A. Rosetti), iar textul explicativ al Proclamației i-ar fi aparținut exclusiv lui Heliade-Rădulescu³¹.

Din toate aceste dezbateri rezultă, cu certitudine, acordul asupra acordării paternității preambulului explicativ și concluziilor Proclamației, care au o remarcabilă unitate stilistică, lui I. Heliade Rădulescu. Istoricii și biografii au scos în evidență rolul important pe care Heliade, mult mai în vârstă decât ceilalți revoluționari, urma să-l joace ca interfață între grupul revoluționar și idealurile sale, pe de o parte, și populația și administrația țării, pe de altă parte³². Foarte cunoscut și popular la nivelul mai multor pături sociale, inclusiv la nivelul boierimii, extrem de vocal și de activ, Heliade se dovedea a fi cel mai bun comunicator intern al obiectivelor revoluționare. Prin această ecuație: Heliade Rădulescu autor al preambulului și concluziilor – comitetul executiv ca autor al programului revoluționar s-ar putea explica

²⁸ P.P. Panaitescu, *Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu*, București, 1923, pp. 71 și urm.

²⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX Unificatorii, Editura Enciclopedică, București, 2010, p. 104.

³⁰ Vezi *Problemele Tratatului de Istoria României - Dezbateri asupra problemelor Revoluției din 1848*, în Studii. Revistă de Istorie, vol. XII/1959, pp. 221 și urm.

³¹ D. Berindei, *Pregătirea și izbucnirea Revoluției în Țara Românească*, în *Istoria Românilor*, vol. VII, tomul I, Editura Academiei, București, 2003, p. 280.

³² M. Anghelescu, *I. Heliade Rădulescu*, Editura Minerva, București, 1986, pp. 211, și urm.

incoerența dintre părțile Proclamației precum și tensiunea dintre preambulul scris în cheie istorist-ortodoxistă și programul cu inserții liberale³³.

Problema devine mai complicată în măsura în care sunt indicii că Heliade ar fi participat la întocmirea programului de 22 puncte. El însuși, într-o serie de lucrări redactate în anii post-pășoptiști își asumă paternitatea unora din puncte, uneori a întregii Proclamații. Chiar dacă această ultimă afirmație ar fi o exagerare tipică lui Heliade, este cert că influența sa stilistică și ideologică asupra textului Proclamației a fost importantă, fapt care deschide un nou unghi de lectură asupra acesteia în ansamblu și asupra arhitecturii instituționale în particular. Unul din cele mai des pomenite și mai discutate în scrierile lui Heliade a fost celebrul punct 5 care cerea un domn responsabil ales pentru 5 ani din toate stările societății. Dacă ideea responsabilității domnului pare a fi relativ marginală în gândirea politică a lui Heliade, caracterul electiv și nearistocratic al domniei a fost un leitmotiv al întregii sale opere istorice și politice. De asemenea, faptul că se face referire la alegerea domnului din toate „stările” apropie conceptual și stilistic punctul 5 de preambulul Proclamației, oferind un argument solid în favoare acordării paternității (cel puțin a) acestui punct lui Heliade. Ca urmare, însă, întregul eșafodaj argumentativ pe care l-am propus în secțiunea 3 a lucrării se prăbușește, în condițiile în care resorturile ideologice și orizontul instituțional al revoluționarului au fost cu totul altele.

Scrierile sale politice, sociale și istorice îl profilează pe Heliade Rădulescu mai curând ca un conservator, adversar al schimbării

³³ Vezi, în acest sens, și P. Popescu-Doreanu, *Nicolae Bălcescu și Revoluția de la 1848*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1948, pp. 63-64. Autorul susține ideea existenței unei confruntări de idei între I. Heliade Rădulescu și N. Bălcescu.

revoluționare, prin apel la modele și soluții străine (în special franțuzești), un adept al schimbării organice, treptate, raportate la necesitățile interne și luând în calcul specificul instituțional al românilor³⁴. Organicismul său cu puternice accente de istorism romantic și coaxial ideii de patriotism s-a manifestat plenar în contextul revoluționar pașoptist, având o expresie ultimă în preambulul și concluziile Proclamației de la Islaz. Pe acest fond ideatic, perspectiva sa asupra istoriei românilor și dezvoltării instituționale a marcat, îndeosebi, elipticul și neclarul eșafodaj instituțional propus de către aceasta.

În cadrul unei abordări ce a fost contestată și criticată din perspectiva relevanței sale științifice, Heliade Rădulescu a construit o istorie instituțional românească axată pe legătura intimă dintre stat și Biserica Ortodoxă. Preexistând coagulărilor politico-statale românești, biserica a oferit un model de organizare, preluat și aplicat la nivel statal, bazat pe electivitate, merit și spirit federativ. Ca urmare, electivitatea, lipsa eredității, lipsa dregătoriilor viagere și dreptul oricui de a accede prin merit în orice stare socială și în orice demnitate au reprezentat cheia de boltă a construcției sale istorice. În esență, din punctul său de vedere, domnia nu a fost niciodată ereditară, a fost deschisă oricărui român și a fost funciarmente electivă, cu un mandat limitat. Votul la români a fost întotdeauna universal³⁵ și, în termenii lui Heliade, un vot „competent”, rațional, dat în cunoștință de cauză de către cei capabili mental și intelectual. Tocmai de aceea, votul universal la Heliade era cert capacitar, opus oricăror influențe revoluționare nocive de origine franceză³⁶.

³⁴ I. Heliade Rădulescu, *Echilibrul între antiteze*, vol. II, București, 1916, pp. 56 și urm.

³⁵ I. Heliade Rădulescu, *Instituțiunile României*, a 3-a ediție, Tipografia Gutenberg, București, 1894, pp. 33-34.

³⁶ I. Heliade Rădulescu, *Echilibrul*, pp. 20 și urm.

Având în vedere toate acestea, din preambulul explicativ și din concluziile Proclamației de la Islaz rezultă mai clar caracterul mai curând conservator (nu liberal moderat) al perspectivei sale. Schimbarea revoluționară a fost înlocuită de patriotism, de lupta împotriva Regulamentelor Organice ca acte constituționale impuse din exterior, și de lupta pentru afirmarea și conservarea autonomiei istorice a Munteniei în cadrul Imperiului Otoman. Tot considerațiile de mai sus explică atitudinea condescendentă față de boierime, atitudinea agresiv-satirică față de ciocoime ca pătură suprapusă, lipsită de merit, precum și limbajul ce face trimitere constantă la structura de stări a societății și ignoră oarecum cetățeanul. Așa cum clar preciza G. Burdeau, „filosofia politică liberală repudiază categoric principiul însuși (...) al simplei diferențieri de clasă. Cuvântul clasă nu este o vocabulă a terminologiei liberale”³⁷. Este cert că societatea civilă și celelalte clivaje care stau la baza democrației liberale moderne nu există la Heliade. În aceeași cheie a lipsei eredității și afirmării meritului pot fi citite atât desființarea rangurilor boierești, cât și respectul pentru proprietate. Mai mult, ancorând reprezentarea în democrația de tip bisericesc, Heliade ne pune serios pe gânduri (a câta oară) cu privire la resorturile liberale ale gândirii sale.

Mai presus de toate, gândirea istorico-politică a lui Heliade Rădulescu ne oferă un cu totul alt înțeles cu privire la instituția domniei și la conținutul punctul 5 din Proclamație. Electivitatea domnului pe o perioadă de 5 ani nu face altceva decât să așeze această instituție în matca tradiției constituțional-instituționale românești. Ales direct de către popor din toate stările sociale, în

³⁷ G. Burdeau, *Cours de droit constitutionnel compare*, Les Cours de droit, Paris V, 1953, pp. 37-38.

baza tradiției anti-ereditare și anti-viagere, domnul urma să fie domn (nu Prinț) și cap al țării pentru o perioadă limitată, urmând să-și reia locul în rândul poporului (calitatea de cetățean, în Proclamație). Durata de 5 ani a mandatului nu este deloc întâmplătoare fiind, din perspectiva lui Heliade, intervalul de timp pentru care erau aleși la români, din cele mai vechi timpuri, șefii și dregătorii laici³⁸. Interesant este că Heliade Rădulescu respinge ferm orice idee de republicanism. În contradicție cu orice ar putea rezulta în sens revoluționar-republican din analiza celor 22 de puncte, Heliade se pronunță în favoarea unei „monarhii naționale”, cu domn pământean, electiv și cu mandat limitat³⁹. Din acest punct de vedere, ideea responsabilității domnului nu a fost adaos de import preluat în spiritul constituționalismului francez, ci expresia unei tradiții constituționale românești unde alegerea directă și universală a domnului implica responsabilitatea în fața celor aleși⁴⁰.

În acest registru poate dobândi un înțeles particularizat la gândirea lui Heliade și punctul 10 al Proclamației. Nu ar fi vorba aici, prin urmare, de principiul libertății locale, ca libertate colectivă a locuitorilor unei entități administrative de a-și alege organele administrative, ci de vechiul drept al românilor de a-și alege conducătorii și dregătorii, în frunte cu domnul⁴¹.

³⁸ *Ibid.*, p. 40.

³⁹ *Ibid.*, pp. 60-61; 78.

⁴⁰ Această perspectivă este parte a unei explicații a „Constituției de la 1848” publicată în franceză la Paris (Editions de Soye, Paris, 1850). *Ibid.*, pp. 98-99.

⁴¹ *Ibid.*, p. 76.

V. Concluzii

Per ansamblu, Proclamația de la Islaz este un text dezamăgitor pentru orice istoric al constituției și constituționalismului liberal ce ar încerca să o abordeze analitic, prin prisma conceptelor, ideilor, valorilor, principiilor și instituțiilor pe care susținătorii acestuia le dezbătuseră și sedimentaseră în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Deși întâlnim concepte, principii și instituții precum suveranitatea poporului, cetățean, constituție, drepturi, libertate, egalitatea, responsabilitate ministerială, vot universal, deși apar propuneri înaintate de reforme, precum eliminarea cenzurii, împrăștierea țăranilor, desființarea sclaviei și a pedepsei cu moartea ori egalitatea în drepturi politice a evreilor, ele sunt așezate într-un context ideologic neclar, din care lipsesc resorturile ideatice și finalitățile constituționalismului liberal. Proclamația cuprindea deci ceva elemente liberale, dar era departe a se alinia clar discursului doctrinar-politic liberal și demersului complex de construcție constituțională ce caracterizase, de exemplu, societățile franceză și belgiană în anii 1830 și începutul anilor 1840. Ea reflectă aceeași abordare reformistă românească atașată mai mult unui discurs pragmatic, concret, programatic-punctual, dând expresie unor nevoi specifice de schimbare politico-economică și justiție socială, și mai puțin interesată de dezbateri elaborate și abstracte de filozofie constituțional-politică. Mai mult, aceste elemente liberale sunt insuficiente pentru a contura măsura în care se dorea instaurarea unei noi ordini politice și construirea eșafodajului instituțional al acesteia. Izolată de celelalte programe ale revoluției muntene și moldovene, Proclamația de la Islaz este neconcludentă, pretează la confuzii ideologice și speculații instituționale. În ciuda unor idei adesea pertinente, analiza profesorului V. Hanga s-a încadrat

în aceeași direcție. În aceste condiții, cea mai fericită abordare a Proclamației ar fi în lumina idiosincraziilor intelectuale ale celui care pare a fi fost autorul său principal, Ion Heliade Rădulescu. Ca urmare a celor expuse mai sus, se pot concluziona următoarele:

1. Cu certitudine, raportată la declarațiile de drepturi nord-americane și cele franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Proclamația de la Islaz nu poate fi socotită o declarație de drepturi în adevăratul sens al cuvântului. Dacă prin prisma conținutului pot fi făcute niște apropieri și pot fi stabilite o serie de asemănări, în momentul în care luăm în considerare etosul Proclamației constatăm că aceasta se îndepărta considerabil de principiile și ideologia care animau pe revoluționarii nord americani și francezi. Astfel, Proclamația nu „declara” drepturi și libertăți universale ale omului, așezând individul uman, transformat în cetățean, în centrul unei noi ordini sociale și politice menite să-l protejeze cu ajutorul dreptului (constituției) împotriva interferenței (abuzului) puterii politice statale. Din punctul meu de vedere, Proclamația enumera pur și simplu o serie de deziderate, o serie de principii de reformă, o serie de teze constituționale raportate la necesitățile imediate ale societății românești. Așa se explică atât numărul mare de aspecte relative la organizarea și funcționarea instituțiilor statului, cât și lista relativ scurtă și aparent aleatorie a drepturilor și libertăților cetățeanului (românilor) prinsă în Proclamație. Citatul preluat de V. Hanga, vizând „drepturile civile și politice ce le-a avut totdeauna tot cetățeanul” ar trebui, prin urmare, interpretat în perspectiva gândirii și explicațiilor autorului preambulului, I. Heliade-Rădulescu, ce făcea trimitere, într-un spirit pur istorist, la drepturile avute dintotdeauna de români.

2. În ceea ce privește sursele de inspirație ale autorilor Proclamației, este clar, așa cum precizează și V. Hanga, faptul că prevederile acesteia s-au

inspirat din proclamațiile și textele constituționale revoluționare și postrevoluționare ale francezilor. Este exagerat a susține că a existat vreo influență directă din partea Constituției franceze de la 1793, dar se pot aduce argumente în favoarea unei influențe a Constituției franceze de la 1848. Ideea șefului de stat ales direct de popor și responsabil este concordantă cu ideile constituționale ale revoluționarilor francezi de la 1848. Este adevărat, pe de altă parte, faptul că textul Proclamației a fost definitivat doar la câteva zile de la redactarea primului proiect al Constituției franceze, prin urmare o influență direct între texte este greu de explicat. Cu toate acestea, revoluționarii români munteni au avut posibilitatea de a descoperii gândirea constituțional-politică a revoluționarilor francez direct la Paris, în primăvara lui 1848, astfel încât prezența unor principii și instituții constituționale franceze pașoptiste în Proclamație nu este un mister.

3. Proclamația poate fi înțeleasă, în cadrul unui demers aparte de hermeneutică istorică, și prin raportare la gândirea celui care i-a scris preambulul și concluziile și care, din punctul meu de vedere, a influențat considerabil, pe formă și pe fond, și cele 22 de puncte programatice (fără a fi singur autor), I. Heliade Rădulescu. Conservator, implicit antirevoluționar, afișând un istorism romantic cu puternice inflexiuni ortodoxiste, acesta a creionat un tablou de drepturi, libertăți, instituții și reforme sociale care au așezat Proclamația în sfera unei modernități ezitante. Pentru cei care caută un adevărat program politic liberal, axat pe distincția dintre societatea civilă și stat, fondat pe principiile suveranității naționale, drepturilor și libertăților cetățeanului și guvernământului reprezentativ, reperul ar trebui să fie Adresa Locotenentei domnești către Sultan privind prezentarea Constituției din 4/16 august 1848. Pusă față în față cu Proclamația, Adresa pare a fi cu totul alt text, având un alt etos și alte obiective, deși cele 22 de puncte programatice par a fi

aceleași. Este clar că Adresa este o variantă îmbunătățită și prelucrată conceptual a Proclamației. O simplă observare a frecvenței și contextului folosirii conceptului de „cetățean” poate face diferența între două lumi ideatice. Dacă Proclamația nu folosea deloc conceptul de cetățean în expunerea celor 22 de puncte, Adresa îl folosea de patru ori. Prin urmare, dacă Proclamația testa timid porțile guvernământului reprezentativ modern, fiindu-i teamă să renunțe la reprezentarea pe stări, Adresa oferă toate ingredientele principiale și conceptuale ale constituționalismului liberal al mijlocului de secol XIX în materie de reprezentare: suveranitatea națională, egalitatea în drepturi politice, principiul democratic, ideea cetățeniei active legată de votul capacitar și mandat reprezentativ⁴².

⁴² Vezi *Prezentarea Constituției, Adresa locotenenței domnești către sultan din 4/16 august 1848*, în C. Ionescu, *loc. cit.*